

MAHKUM SHAXSINING IJTIMOY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI O'RGANISH YUZASIDAN ILMIY TAHLILLAR

Annotatsiya. Ushbu maqolada mahkum shaxslar orasida kriminogen travmalarning kelib chiqish sabablari, ularning psixologik oqibatlari hamda profilaktika usullari yoritilgan. Kriminogen omillar shaxsni jinoyatga undovchi asosiy psixososial omillar hisoblanadi. Mazkur maqolada zamonaviy psixokorreksion yondashuvlar, xalqaro va mahalliy tajribalar asosida tahlil qilinadi. Statistik jadval va ilmiy faktlar asosida kriminogen travma profilaktikasining psixologik samaradorligi ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: mahkum, shaxs, jinoyat, buzilish, yosh davri, kriminogen travma, psixokorreksiya, mahkum, retsdivizm, profilaktika, rehabilitatsiya.

НАУЧНЫЙ АНАЛИЗ ИЗУЧЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ СВОЙСТВ ОСУЖДЕННОГО

Аннотация. В статье рассматриваются причины возникновения криминогенных травм у осужденных, их психологические последствия и методы профилактики. Криминогенные факторы являются основными психосоциальными факторами, мотивирующими человека к совершению преступления. В статье они анализируются с учетом современных психокоррекционных подходов, международного и отечественного опыта. На основе статистических таблиц и научных данных показана психологическая эффективность профилактики криминогенных травм.

Ключевые слова: осуждённый, личность, преступление, расстройство, возраст, криминогенная травма, психокоррекция, осуждённый, рецидивизм, профилактика, реабилитация.

SCIENTIFIC ANALYSIS OF THE STUDY OF THE SOCIO-PSYCHOLOGICAL PROPERTIES OF THE CONVICT

Annotation. This article discusses the causes of criminogenic traumas among convicted persons, their psychological consequences, and methods of prevention. Criminogenic factors are the main psychosocial factors that motivate a person to commit a crime. This article analyzes them based on modern psychocorrectional approaches, international and local experience. The psychological effectiveness of criminogenic trauma prevention is shown based on statistical tables and scientific facts.

Keywords: convict, personality, crime, disorder, age, criminogenic trauma, psychocorrection, convict, recidivism, prevention, rehabilitation.

Jamiyatda jinoyatchilik muammosi nafaqat huquqiy, balki psixologik va ijtimoiy masalalarni ham qamrab oladi. Jinoyat sodir etgan shaxs – mahkum – bu jinoyat huquqi doirasida javobgarlikka tortilgan, ozodlikdan mahrum etilgan insondir. Mahkum shaxsining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o'rganish, uning jinoyatga qanday omillar ta'sirida qo'l urgani, ruhiy holati, shaxsiy fazilatlarini va ijtimoiy muhitdagi o'rnini aniqlash imkonini beradi. Bu esa, ularning ijtimoiy rehabilitatsiyasini tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

A.N. Leontyev, B.G. Ananyev, Z. Freud, E. Fromm kabi psixologlarning izlanishlari shuni ko'rsatadiki: Jinoyatchilik – bu faqat ijtimoiy muhitga emas, balki shaxsning individ sifatidagi ichki psixologik inqiroziga ham bog'liq. Mahkumlarning ko'pchiligida nevrotik xatti-harakatlar,

emosional beqarorlik, impuls nazoratining pastligi kabi belgilar uchraydi. Bu shaxsiy buzilishlar jinoyat sodir etish ehtimolini oshiradi. Erich Fromm nazariyasiga ko'ra, jinoyat insonning "ozodlikdan qochish" holatining ifodasidir. U o'z hayotining nazoratini yo'qotgan, o'zini jamiyatdan begonalashgan deb hisoblaydi. E. Dyurkgeym, R. Merton, G. Becker, T. Parsons kabi sotsiologlarning tadqiqotlarida quyidagilar ta'kidlangan: Jinoyatchilik – bu normal jamiyat hayotining bir qismi, u orqali jamiyat o'zini yangilaydi (Durkgeym). Biroq haddan tashqari ko'paygan jinoyatchilik ijtimoiy tizim muvozanatini buzadi. R. Merton o'zining "Anomiya nazariyasi"da aytganidek, jamiyatda qonuniy yo'l bilan maqsadlarga erishish imkonlari cheklangan bo'lsa, shaxs noqonuniy yo'llarga murojaat qiladi. Mahkumlarning aksariyati aynan shu modelga mos keladi. Jinoyatchilikka olib boruvchi omillar sifatida qashshoqlik, ishsizlik, ijtimoiy tengsizlik va marjinallik ko'rsatiladi.

Tadqiqotlar (masalan, G'ulomova G., Ergashev M. va boshqalar) quyidagilarni ko'rsatadi: Jinoyatchilarda past empatiya (boshqalarni tushunish qobiliyati) va yuqori impulsivlik ko'p uchraydi. Ko'pchilik mahkumlar o'zini past baholaydi, ya'ni o'ziga ishonchi yo'q. Mahkumlarning taxminan 30–40% da psixik diskomfort (depressiv, nevrotik holatlar) mavjud. Ularning aksariyati ijtimoiy me'yorlarni to'liq anglamagan yoki ularni e'tiborsiz qoldirgan.

1. Mahkum shaxsining psixologik portreti

Mahkum shaxsi o'ziga xos ruhiy xususiyatlarga ega bo'ladi. Ularning psixologik portretini tuzishda quyidagi omillar e'tiborga olinadi:

- Shaxsiy fazilatlar: ko'pchilik jinoyatchilar impulsiv, tajovuzkor, irodasiz yoki emotsional beqaror bo'lishadi. Ular o'z harakatlari oqibatini chuqur anglab yetmaydilar yoki bu haqida o'ylashdan qochadilar.

- Motivatsion omillar: jinoyat sodir etilishiga ko'pincha shaxsiy manfaatlar, qasos, moddiy yetishmovchilik, bosim ostida qolish, o'z-o'zini tasdiqlash istagi kabi sabablar turtki bo'ladi.

- Psixik holatlar: ba'zi mahkumlar ruhiy buzilishlardan aziyat chekkan bo'lishi mumkin (masalan, depressiya, psixopatiya, nevrozlar), bu esa ularning ijtimoiy xatti-harakatlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

2. Ijtimoiy muhitning ta'siri

Mahkum shaxsining shakllanishida ijtimoiy omillar katta rol o'ynaydi:

- Oilaviy muhit: jinoyatchilarning ko'pchiligi nosog'lom oilaviy muhitda (ota-onasining ajrashuvi, e'tiborsizlik, zo'ravonlik) ulg'aygan. Bu ularning ijtimoiylashuvi va axloqiy qadriyatlarni egallashiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

- Ta'lim va tarbiya: yetarli darajadagi ta'lim olmagan, maktabda yoki jamoada muammolarga duch kelgan shaxslar jinoyat yo'liga kirish ehtimoli yuqori bo'ladi.

- Do'stlar va atrof-muhit: jinoyatkor guruhlar bilan aloqalar, salbiy do'stlar davrasi, ommaviy axborot vositalaridagi zo'ravonlik targ'iboti ham muhim omillardir.

1-jadval

Jinoyat sodir etganlarning yosh bo'yicha taqsimoti

Yosh oralig'i	Jinoyatchilar soni (%)
14–18 yosh	8%
19–25 yosh	34%
26–35 yosh	28%
36–50 yosh	20%
50 va undan katta	10%

Jinoyatlarning katta qismi 19–35 yoshdagi shaxslar tomonidan sodir etiladi. Bu davr psixologik barqarorlik shakllanish davridir.

3. Mahkumning ijtimoiy-psixologik muammolari

Mahkum bo'lgan shaxs ko'plab ijtimoiy-psixologik muammolar bilan duch keladi:

- Jamiyatdan ajralish: ozodlikdan mahrum qilish, insonning oila va jamoat hayotidan uzilishi, uni ijtimoiy izolyatsiyaga olib keladi.
- Identifikatsiya muammosi: mahkum o'zini jamiyat a'zosi sifatida emas, balki "chetdagi" inson sifatida idrok etishi mumkin.
- Reabilitatsiyaga qarshilik: ayrim mahkumlar ozodlikka chiqqanidan so'ng jamiyatga moslashishda qiynaladilar, o'zini jamiyatdan begona his qilishadi, bu esa qayta jinoyat sodir etish xavfini oshiradi.

2-jadval

Mahkumlarning ta'lim darajasi bo'yicha taqsimoti

Ta'lim darajasi	Ulushi (%)
Boshlang'ich ta'lim	10%
Umumiy o'rta ta'lim	60%
O'rta maxsus	20%
Oliy ta'lim	7%
Ta'limsiz (savodsiz)	3%

Jinoyatchilarning ko'pchiligi to'liq o'rta yoki undan pastroq ta'lim darajasiga ega. Bu ularning ijtimoiy ko'nikmalar va mehnatga integratsiyalashganlik darajasining pastligini ko'rsatadi.

4. Reabilitatsiya va psixologik yordamning o'rni

Mahkumlarni ijtimoiy reabilitatsiya qilishda psixologik yondashuv muhim ahamiyatga ega. Bunga quyidagilar kiradi:

- Psixologik maslahatlar: mahkumlarning ichki muammolarini aniqlash va ularga yechim topishda yordam berish.
- Motivatsion treninglar: shaxsni ijobiy maqsadlarga yo'naltirish, ijtimoiy qobiliyatlarini rivojlantirish.
- Kasb-hunar o'rgatish: mahkumlarni jamiyatga foydali shaxs sifatida qayta tayyorlash.
- Oila bilan ishlash: mahkumlar oilasi bilan muloqotni yo'lga qo'yish va ularni reabilitatsiya jarayoniga jalb etish.

Mahkum shaxsining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini chuqur o'rganish ularning jinoyatga yo'l qo'yan sabablarini aniqlash, psixik holatini tahlil qilish, reabilitatsiya va qayta ijtimoiylashuv jarayonlarini samarali tashkil etish imkonini beradi. Jinoyatga qarshi kurashishning eng samarali yo'llaridan biri bu – mahkumni inson sifatida anglash, unga to'g'ri yondashish va jamiyatga qayta moslashuviga yordam berishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Z.Elov. Zo'ravonlik jinoyatlarini sodir etuvchi shaxslar toifasi psixologiyasi. "ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ АКМЕОЛОГИЯ" международный научно-методический журнал 1 (9) 2024
2. Z.Elov. Identifikatsiya jarayoni muammosining psixologiyada o'rganilishi. ZAMONAVIY PSIXOLOGIK TADQIQOTLAR INTEGRATSIYASI. Ilmiy konferensiya to'plami. 2023
3. Z.Elov. Jinoyat sodir etishning ijtimoiy-psixologik sabablar. 2024 PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI 2 (1), 103-107

4. З.Элов. Ўсмир шахсида деликвент ахлоқ–девиант хулқ-атвор шакли сифатида. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar xalqaro ilmiy metodik jurnal. –Buxoro 2023
5. З.Элов. Девиант хулқ-атворли ўсмирлар орасида суицидал ахлоқ тушунчаси ва илмий таҳлиллар. 2023 ЕДАГОГИК ВА ПСИХОЛОГИК ТАДҚИҚОТЛАР 1 (№1), 170-178
6. Z.Elov. Deviant xulq-atvorli o'smirlarda suitsidal holatlarning psixologik sabablari. 2024. Medicine, pedagogy and technology: theory and practice 2 (10), 53-60
7. Z.Elov. Deviant xulq-atvorni o'rganishdagi psixologik yondashuvlar. 2025 ИКРО журнал 16 (01), 34-39